

КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА

*Наталія Дарчук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

КОМП'ЮТЕРНА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті описується формалізована методика аналізу тропів на матеріалі корпусу газетних політичних текстів

Ключові слова: політична лінгвістика, газетний дискурс, троп, просторічна лексика, фразеологізм, метафора.

Спеціалісти із сучасної політичної комунікації відзначають, що останнім часом помітно зросла виразність політичного мовлення. Якщо в радянські часи завдання ЗМІ була “політична правильність тексту” і відповідність її мовного представлення традиціям панівної ідеології, то в пострадянські часи на перший план виходить намагання зробити мовлення виразним: яскравість, несподіваність виражальних засобів, індивідуальність цінуються більше, ніж політкоректність змісту [2, 106].

У справі накопичування інформації про виражальні засоби – тропи, фігури – велику допомогу може надати комп'ютерна система підтримки лінгвістичних досліджень, розроблена в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології в рамках інтернет-порталу www.mova.info.

На рис. 1 подано фрагмент робочої програми, з якою працює лінгвіст-експерт: у крайньому лівому віконечку виводиться текст, у правому – перелік тропів, фігур. Шляхом фіксації фрагменту тексту з конкретним лексичним або стилістичним засобом і запам'ятовування його під конкретною назвою тропа / фігури у спеціальному словнику накопичується інформація про зовнішню атрибуцію тексту (повна інформація про автора, назву, місце та рік видання, жанр, тему) і внутрішню (номер речення, тип тропа / фігури). У результаті такого опрацювання тексту одержуємо повний перелік лексико-стилістичних виражальних засобів, вживаних у ньому. У такий спосіб було проаналізовано 14 політичних текстів із газети “Дзеркало тижня” (див. попередню статтю) та одержано 14 авторських словників.

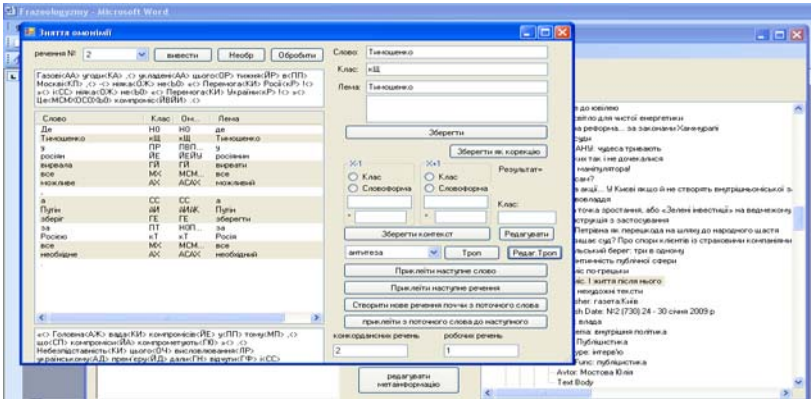

Рис. 1. Інтерфейс програми автоматизованого створення словника тропів та фігур на матеріалі політичного тексту

Насамперед зупинимося на лексико-стилістичних властивостях політичних текстів. Наявність списку всіх лексем, уживаних у досліджуваному матеріалі, а також конкордансу дає змогу відповісти на питання про частку просторічної, жаргонної, фразеологічної, запозиченої лексики, характерної для аналізованих текстів. Виявляється, вона невелика – просторічної лексики всього 22 випадки на майже 47 000 слововживань, хоча спеціалісти відзначають, що помітною ознакою сучасного політичного мовлення є використання просторічної (у тому числі грубо просторічної) лексики, іноді вульгарної та лайливої. (Відзначимо, що до аналізу бралися статті, надруковані у газеті “Дзеркало тижня”, якій властивий високий мовний рівень, смак, вишуканий стиль.)

У статтях Ю. Мостової такої лексики найбільше. Наприклад, Ю. Тимошенко в бесіді “Компроміс. І життя після нього” називає уряд М. Азарова *милою тусовкою*, яка, взявши кредит у Morgan Stanley на десять років для будівництва, гроші успішно *розтятила* через численні тіншові схеми, поділивши цей мільярд доларів, а Україна протягом десяти років має *розрахуватися*; гроші бралися саме *під дерибан...*; *від падіння курсу гривні виграли ще кілька спекулянтів, корупційне керівництво Національного банку і Банкова*. *Ну так вийшло, що все на “б”...*; *Примірялися, щоб грошенят по-легкому зрубати*. Для сучасної політичної ситуації в Ук-

раїні характерні зіткнення політичних позицій, агресивність і безкомпромісність у вираженні власного погляду. У статті “Вибір між ротором і статором” Ю. Мостова робить висновок: *Ясно тільки одне: президент має обиратися парламентом, і в разі якщо в БЮТ і ПР “зростеться”, цим президентом буде Віктор Янукович; спікер увійшов до чинної коаліції хінуючи; керівництво залізницею, “Укртрансгазом” і Держрезервом автор називає смачними місцями; Безумовно, політична стабілізація та економічний порятунок будуть основними фішками можливого альянсу.*

У статті С. Ісаченко “Заблукавши у лісі, загрузли у гравію”: *Цей ринок у тіньовому режимі діє давно і вельми успішно для посадовців від лісу, у яких печатка і підпис: 5 дол. відкоту з кубометра на пні – і лісосіка ваша.. У Л. Шангіної “Країні – 16” знаходимо: Під лідерами розуміємо партії та блоки, які, за результатами останнього соціологічного опитування Центру Разумкова, подолали б тривідсотковий бар’єр і пройшли б у парламент, пройдисвіти в хорошому значенні слова. У решті авторів просторічна і жаргонна лексика не трапилася. Як бачимо, у досліджуваному політичному мовленні жаргонна лексика використовується неактивно. Зважаючи на мовленнєву практику злочинців, подібне слововживання – це своєрідний спосіб зблизити світ політики і світ криміналу. У цивілізованому суспільстві дві названі сфери не повинні перетинатися, але в реальному житті України кримінал і політика постійно взаємодіють, і добре, що знаходяться ЗМІ, в яких журналісти все-таки уникають кримінального жаргону. Але не можна заперечити і той факт, що в окремих випадках використання жаргонізмів сприяє досягненню виразності, допомагає чіткіше окреслити ставлення до певної політичної проблеми. Іноді жаргонізми перетворюються в такий засіб, наявність якого допустима у певних контекстуальних умовах, а критерієм має слугувати чуття міри і мовне чуття автора.*

Інша річ – фразеологізми. Словник зафіксованих фразеологічних одиниць нараховує 102 випадки, тобто майже в п’ять разів більше, ніж просторічної лексики. Фразеологізми тісно пов’язані з соціально-економічними, політичними, культурними умовами життя: чим умови складніші, тим частіше використовуються як засіб експресивності, влучності, який типізує різні явища полі-

тичного життя, напр., Чому компанія впала в немилість керівництва РФ; РУЕ стала притчею во язицех. Накопичилася критична маса різних втрат, і в Москві вона породила відповідне рішення – відстібнути ремені надто важкого багажу; Рухаючись назустріч одне одному, сторони знаходять точку взаємоприйнятності; Ці 8 млрд. грн. – “спадок” 2007 року, ми ще довго будемо відкашлювати, іноді з кров’ю; ГТС робить нас сильною країною, тому що в кожній країні має бути своя... фішка; Мені б хотілося, щоб Кабінет міністрів став значно сильнішим і не працював за завданням із Банкової на руйнацію країни за принципом “чим гірше, тим краще”; І потім, ми маємо знаходити такий курсовий баланс, який виключив би ситуацію, коли курс б’є по більшості і влаштовує меншість; Аграрії піднакопили жирок, і країна зібрала безпрецедентний врожай – 53 млн. тонн; Ми ще раз зберемося в понеділок для того, щоб відточити нашу домовленість тощо. І це фразеологізми тільки з бесіди Ю. Мостової з Ю. Тимошенко, яка вжила їх у своєму мовленні. Багато фразеологізмів у статті Ю. Мостової “Вибір міє ротором і статором”: “Яким чином кроїться Основний Закон України – під сукню чи костюм, – невідомо. Варіантів розподілу важелів впливу було безліч; Проте Юлія Тимошенко не вважала за можливе залишити за бортом розподілу трофеїв Володимира Литвина; Та й політична стабільність може бути невдовзі зруйнована як внутрішнім конфліктом у потенційній владі, так і, у разі закручування гайок, опозиційними політиками та народними протестами; Ці й не тільки ці ризики примушують Юлію Тимошенко і Віктора Януковича рухатися шляхом пошуку домовленостей, які б дозволили мирно визначити місце під сонцем для двох; Що ж може завадити домовитися лідерам двох найбільших політичних сил? По-перше, багаж недовіри, який вони небезпідставно відчують одне до одного; Чи мають право депутати цього скликання забирати у народу право обирати главу держави і робити це самим? Чи буде заштопано діри у владі, яка складається з численних в.о. міністрів, в.о. глав адміністрацій і в.о. керівників центральних органів виконавчої влади? Чи здатні його творці й реалізатори, які представляють переважно великий бізнес, утриматися від спокус (в умовах свого тотального кон-

тролю над правоохоронними органами і при явно слабкій опозиції)? Однозначно – ні. У статті С. Тігіпка “Наше місце на карті світу”: Міністерство закордонних справ зависло у вакуумі; більшість торговельно-економічних місій (ТЕМ) працюють дуже неефективно, вони перетворилися на відстійники для урядових чиновників середньої руки, котрі шукають теплого місця й не мають усталених зв’язків із національним капіталом; МЗС зуміє більш ефективно виконувати функцію координації міжнародної діяльності органів влади, вирішити свої фінансові проблеми та очистити дипломатичну службу від “професіональних патріотів”; Ввести “чорні списки” осіб, котрі підозрюються в педофілії, злочинній діяльності, недобросовісному веденні бізнесу тощо.

Більшість фразеологізмів – це фразеологічні сполуки. Уведені у політичний текст, вони дещо трансформуються і стають політичними фразеологізмами: *вийти за рамки політичної суперечки; потерпати від кризи; бути головним болем уряду; перекладати проблеми на колеґ-банкірів; політика чужих інтересів; в НБУ провести зміну облич; країна сидить і чекає дива; галопуюче зростання цін тощо* (Ю. Сколотяний “Політекономія корупції”); *Наша корупція настільки усім у печінках сидить* (Л. Шанґіна “Країні – 16...”); *Безперечно, плекають надії керманічі вітчизняного істеблїшменту; З легкої руки політиків, котрі остаточно вийшли за рамки пристойності, країна позбулася одного з останніх міфів; Політикам не до лірики. Вони захопилися математикою. Вони множать ставки, додають клопоту опонентам і ділять на своїх і чужих* (С. Рахманін “Конституційна СУДома”). Отже, спостерігається “зрощення” сфер комунікації і політики – вона хоче бути “своєю” і проростає у свідомість усіма способами. Окремі фразеологізми повторюються у кількох авторів: *перекласти проблеми на чийсь плечі* (О. Щерба, Ю. Сколотяний); *чорні списки* (Ю. Сколотяний, С. Тігіпко); *важелі впливу* (Ю. Мостова, Ю. Сколотяний) тощо, а в інших взагалі не зустрілися (Ю. Сколотяний “Зцілися сам”). Тому цікавим і корисним, на нашу думку, було б накопичення усіх без винятку фразеологізмів у політичному дискурсі, створення бази даних фразеологізмів із контекстами, тому що політична лексика – це один з динамічних пластів мовної системи: одні слова, фразеологізми, виходять з ак-

тивного ужитку, їхнє місце заміщають інші одиниці, у тому числі й такі, які використовувалися колись, деякі є інноваційними і тим цікаві для лінгвістики в цілому.

Особливе місце серед тропів, як показує дослідження, посідають метафори (на 46 тис. політичного тексту словник нараховує 277 випадків). Така висока частотність пояснюється тим, що метафора виявляється сильним засобом впливу на політичну свідомість суспільства. З іншого боку, як відзначають спеціалісти, це природний шлях творчого мислення: людина не тільки мислить метафорами, а й пізнає за допомогою метафор той світ, у якому живе [2, 122]. Кожна конкретна метафора відображає світосприйняття однієї людини, стан її на даний момент часу. Якщо ж зіставити її з групою інших метафор, якщо виділити домінантні для сучасного політичного дискурсу метафоричні моделі, якщо порівняти системи політичних метафор у різні суспільнозначущі періоди життя народу або різних мов, то можна буде виявити певні загальні закономірності у метафоричній картині політичного світу на певному часовому зрізі [2, 123]. Таке завдання можна розв'язати, спочатку каталогізуючи метафори, що зустрілися в політичних текстах, в електронному форматі. На матеріалі 14 статей такий каталог складає 277 одиниць, але порівнювати їх між собою треба на певній підставі, наприклад, за ступенем метафоричності. Для загальної оцінки сили метафори скористаємося формулою референційної інтенсивності метафори (I), наведеною А. Барановим у [1, 253], яка обчислюється так:

$$I = \frac{1w + 2n + 3s}{t},$$

де w – кількість “стертих” метафор, які втратили образність і перетворилися в “нецікаві”, n – кількість звичайних конвенціональних метафор, не фіксованих як словникові значення, s – кількість абсолютно нових, креативних метафор, t – загальна кількість метафор. Коефіцієнти 1, 2, 3 дозволяють урахувати “силу” метафоричності. Наприклад, *Жодної фінансової діри в першому кварталі не виникне...* (Ю. Мостова “Компроміс...”) – “стерта” метафора (w). Але я переконана, що витягне економіку з кризи

радикальна зміна інвестиційного клімату в країні – конвенціональна метафора (n); (Ю. Мостова “Компромiс...”) *Це люди, котрі за лічені години безпрецедентно розвернули газові “ріки”, врятували Схід і Південь нашої країни від холоду й показали, що з Україною не можна розмовляти на «ти»*” (Ю. Мостова “Компромiс...”) *– креативна метафора. У табл. 1 вміщено співвідношення всіх типів метафор із показниками інтенсивності І.*

Таблиця 1. Показники інтенсивності метафор (І)

Джерело	Всього метафор	Кількість “стертих”	Кількість конвенціональних	Кількість нових	Коефіцієнт референційної інтенсивності (І)
Мостова Ю. Компромiс. І життя після нього.	33	18	4	11	1,78
Мостова Ю. Вибір між ротором і статором.	27	16	8	3	1,52
Тігіпко С. Наше місце на карті світу.	29	21	1	7	1,5
Сколотяний Ю. Політекономія корупції.	36	14	15	7	1,8
Мельник О. Дати шанс війні?	18	10	3	5	1,72
Щерба О. Московське побачення наосліп.	29	9	5	5	2,2
Силіна Т. Петро Порошенко: “Я вирішу всі питання”.	8	5	2	1	1,5
Котляр А. Президент змінює відштовхувальну ногу?	18	7	4	7	2
Рахманін С. Конституційна СУДома.	15	8	2	5	1,8

Закінчення табл. 1

Джерело	Всього метафор	Кількість “стертих”	Кількість конвенціональних	Кількість нових	Коефіцієнт референційної інтенсивності (I)
Ведерникова І. Тарифний аперкот.	20	3	9	8	2,25
Ісаченко С. Заблукавши у лісі, загрузли у гравію.	9	3	2	4	2,1
Шангіна Л. Країні – 16: про результати і перспективи.	27	3	7	17	2,52
Сколотяний Ю., Яценко Н. Операція “Компенсація”.	2	2	–	–	1

Як бачимо з табл. 1, найбільший індекс метафоричності у статті Л. Шангіної “Країні – 16: про результати і перспективи” (I = 2,52) – саме завдяки великій кількості нових, креативних метафор. На другому місці стаття І. Ведерникової “Тарифний аперкот” (I = 2,25), в якій майже навіл референційних та нових метафор. Навіть назви цих статей метафоричні. І хоча найбільше метафор у статті-бесіді Ю. Мостової (33), їм бракує “свіжості”, незвичності поєднаних сутностей.

Зупинимося докладніше на метафоричній моделі, оскільки саме вона найкраще піддається узагальненню у системі моделей, яка відбиває сучасну соціально-політичну ситуацію. Метафорична модель – це існуюча і/або така, що складається у свідомості носіїв мови як схема зв’язку між поняттєвими сферами, і яку можна представити певною формулою: “X – це Y” [2, 131]. Наприклад: УКРАЇНА – це ЛЮДИНА; ВИБОРИ – це ЛИХОМАНКА; БІЙ – це ПЕРЕГОВОРИ. Відношення між компонентами формули розуміємо не як пряме ототожнення, а як подібність, напр.: *І як-що нам надали можливість розраховуватися за фактом спожив-*

вання, а не за передоплатою, то Україна повинна продемонструвати партнерську надійність і дисципліну платіжів, де виділеній метафорі відповідає модель УКРАЇНА – це ЛЮДИНА. Вихідна поняттєва сфера-джерело, тобто сигніфікативна зона – це УКРАЇНА; а сфера-мішень, тобто денотативна зона, до якої відносяться метафоричні смисли, – це ЛЮДИНА. Між метафорами, які відповідають певній моделі, встановлюються певні відношення на сигніфікативному рівні (рівень понять), денотатному (область об'єктів метафоричного осмислення) і навіть експресивному. А потім метафоричні моделі можна систематизувати, обравши підстави для класифікації. За основу для систематизації можна взяти вихідну поняттєву сферу (сферу-джерело) або сферу метафоричного тяжіння (сферу-мішень).

Якщо взяти за основу систематизації поняттєву сферу-джерело, то одержуємо такі ряди однотипних моделей:

- 1) УКРАЇНА – ЛЮДИНА (5 уживань); 2) УКРАЇНА – ПРЕДМЕТ (3);
- 1) ЕКОНОМІКА – ЛЮДИНА (5); 2) ЕКОНОМІКА – ЖИВА ІСТОТА (2); 3) ЕКОНОМІКА – МАШИНА (1)
- 1) КРАЇНА – ЛЮДИНА (4); 2) КРАЇНА – БУДИНОК (2);
- 1) ГРОШІ – ЖИВА ІСТОТА (4); 2) ГРОШІ – ПРЕДМЕТ (1); 3) ГРОШІ – РІКА (1); 4) ГРОШІ – ПОЛІТИКА (1); 5) ГРОШІ – ЧОВЕН (1).

За необхідності для класифікації можна взяти не поняттєву сферу-мішень, а окремі її фрейми:

УКРАЇНА – ДОНОР (конкретизує поняття ЛЮДИНА); УКРАЇНА – ВАЛІЗА БЕЗ РУЧКИ (конкретизує ПРЕДМЕТ); ЕКОНОМІКА – СПОРТСМЕН, ЛІКАР (конкретизує ЛЮДИНА) тощо.

За основу для класифікації можна взяти і сферу метафоричного тяжіння (сферу-мішень) і на цій основі виділити, напр., такий ряд однотипних моделей: 1) ПРОЕКТ – ЛЮДИНА; 2) ФОРМУЛА – ЛЮДИНА; 3) УКРАЇНА – ЛЮДИНА; 4) УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА – ЛЮДИНА; 5) КРАЇНА – ЛЮДИНА; 6) ВІЙНА – ЛЮДИНА; 7) ДЕРЖАВА – ЛЮДИНА тощо.

Для вираження причиново-наслідкових відношень між членами моделі можна використати лексику родинності (мати, батько, дочка), тваринного світу (кіт, собака) тощо. Подібні узагальнення метафоричного представлення дійсності у вигляді типів моделей можуть дати цікаві результати для пізнання за-

кономічностей моделювання дійсності взагалі, а політичного життя зокрема.

Ще одним параметром класифікації метафоричних моделей може бути склад поняттєвих сфер, які є джерелом або мішенню для метафоричної експансії. А. Чудинов відзначає, що при визначенні таких сфер слід враховувати фактор антропоцентричності створюваної людиною картини світу: світ будується розумом людини, яка концептуалізує політичні реалії, спираючись на свої уявлення про співвідношення людини і світу [2, 135–136]. Скористаймося чотирма розрядами моделей політичної метафори, наведеними у [2, 136]:

- антропоморфна метафора, яку ми узагальнили назвою поняттєвої категорії ЛЮДИНА: людина моделює політичну реальність за своєю подобою, називаючи або порівнюючи політичні реалії з собою або з тим, що стосується поняттєвих сфер “частини тіла”, “хвороби”, “родинні стосунки” тощо;

- природоморфна метафора, яку ми назвали ПРИРОДА, тому що природа може служити моделлю, відповідно до якої людина порівнює соціальну політичну реальність;

- соціоморфна метафора, якій ми дали назву СОЦІУМ, тому що людина живе у суспільстві і сприймає суспільство як частину свого існування;

- артефактна метафора, або АРТЕФАКТ, – це реалізація людини у створених нею речах.

Усі метафоричні моделі за співвіднесенням із цими чотирма типами метафор були узагальнені схематично у пари: зліва – концепт сфери-джерела, справа – концепт сфери-мішені. Одержано такі дані:

СОЦІУМ – АРТЕФАКТ (76 метафор); СОЦІУМ – ЛЮДИНА (56);
СОЦІУМ – СОЦІУМ (40);

СОЦІУМ – ПРИРОДА (31); ЛЮДИНА – ЛЮДИНА (12); ЛЮДИНА – АРТЕФАКТ (12);

АРТЕФАКТ – СОЦІУМ (11); АРТЕФАКТ – АРТЕФАКТ (8);
ЛЮДИНА – ПРИРОДА (7);

ЛЮДИНА – СОЦІУМ (6); АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА (4); ПРИРОДА – СОЦІУМ (4);

ПРИРОДА – АРТЕФАКТ (4); СОЦІУМ – ПРЕДМЕТ (3); ПРИРОДА – ПРИРОДА (3).

Виявляється, що найбільш типовою сферою-джерелом для утворення політичних метафор українського газетного тексту є концепт СОЦІУМ, сферою-мішенню для них є концепти: АРТЕФАКТ (76 метафор), ЛЮДИНА (56), СОЦІУМ (40), ПРИРОДА (31) (таких майже 73 % метафор). Решта метафор має з незначними розходженнями несуттєві показники. Отже, в основі концептуалізації політичної метафори знаходиться усвідомлення важливості концепту СОЦІУМ, слововживання якого метафорично переосмислюються і відображаються в образах створюваних речей – артефактів, людини, природи або інших сфер соціальної діяльності.

Таким чином, запропонована методика систематизації передбачає на першому етапі створення денотатних метафоричних моделей, на другому етапі – поняттєвих, а на третьому – узагальнено поняттєвих моделей.

Отже, вивчення вітчизняної української політичної мови із застосуванням сучасних інформаційних технологій дасть змогу дослідити ідіостилі окремих політичних лідерів, політичних напрямків і партій, а також у майбутньому здійснити зіставне дослідження, виявити спільні й особливі ознаки політичних дискурсів різних країн та епох, адже в кожній країні є національні особливості у способах сприйняття політичної дійсності, що пояснюється національною ментальністю та історичними умовами формування політичної культури. Зіставлення політичної комунікації різних країн та епох дасть змогу чітко диференціювати “своє” і “чуже”, випадкове і закономірне, “загальнолюдське” і властиве тільки тому чи іншому національному дискурсу.

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. – М., 2003;
2. Чудинов А. П. Политическая лингвистика. – М., 2008.

В статъе описується формалізована методика аналізу тропів на матеріалі корпусу газетних політичеських текстів.

Ключевые слова: *политическая лингвистика, газетный дискурс, тропы, просторечная лексика, фразеологизмы, метафоры.*

The article describes formalized methods for tropes analysis on the basis of corpus of political texts taken from papers and journals.

Keywords: *political linguistics, paper discourse, tropes, substandard language, fixed phrases, metaphors.*